

2.4. HELYESÍRÁS-TÖRTÉNET

KOROMPAY KLÁRA

A helyesírás-történet kapcsolatrendszere sokirányú. A nyelvtudományi ágazatok közül legszorosabb a kapcsolata a hangtörténettel, hiszen az alfabetikus írások adott nyelvek hangrendszerére épültek, tehát a két terület változásai együtt vizsgálандók. További fontos kapcsolódási pontjai vannak a morfológiával: a magyarban mint agglutináló nyelvben tö és toldalék egymásra hatása sokféle alaki módosulást eredményezhet. Ugyancsak lényeges szálak fűzik a mondatlanhoz, hiszen a szövegtagolás eszközei között az írásjeleknek megkülönböztetett szerepük van. Mindezek mellett a helyesírás-történet rendkívül nyitott a művelődéstörténet felé. Önmagában az a tény, hogy egy nép történetében megjelenik az írásbeliség, a művelődéstörténet kontextusában vizsgálандó. A szellemi mozgalmak és a technikai újítások egyaránt nagy hatásúak. Erre nézve a magyar helyesírás-történet különösen gazdag tanulságokkal szolgál: a 15–16. század egymást követő újításaiban például kiemelt szerepet játszik a huszitizmus, a könyvnyomtatás megjelenése és a reformáció. Az alábbi áttekintés a magyar nyelvtörténeti korszakolást veszi alapul, lehetőség szerint figyelmet fordítva a helyesírás-történet művelődéstörténeti vonatkozásaira is.

2.4.1. AZ ŐSMAGYAR KOR

Ez az időszak helyesírás-történeti szempontból az írásbeliséggel való első találkozások kora, tehát valójában az előzményeké.

A honfoglalást megelőző kétezer év folyamán a magyarság eljut az Urál-vidéki őshazától a Kárpát-medencéig. E hosszú vándorút során a pusztai nomád népek forgatagába kerül, s alkalma nyílik arra, hogy különféle írásrendszerekkel találkozzon. E tekintetben egész különleges tapasztalatokat kínált a **Kazár Birodalom**, melynek fennhatósága alatt, a Kaukázustól északra eső területeken, a magyarság a 7–8. század folyamán tartózkodott. E birodalomban ekkor jelen volt a három nagy egyistenhívő vallás: a zsidó vallás, amelyet a kazár vezető réteg tudatos döntéssel választott, a (bizánci típusú) kereszténység és az iszlám. Ezzel szoros összefüggésben jelen volt három írásrendszer is: a héber, a görög és az arab. (A fentiek mellett a birodalomban ismert volt többféle rovásírás, továbbá a 9. századtól a glagolita, majd a cirill írás is.) Mindez rendkívüli újdonságot jelent-

hetett az akkori magyarság számára, amely itt már találkozhatott a később bekövetkező műveltségváltás egyes elemeivel.

Ugyancsak a Kazár Birodalomhoz köthető az a honfoglalás előtti török hatás, amely több száz jövevényszóval gazdagította a magyar nyelvet. (A *török* itt gyűjtőnévként értendő, többféle népre és nyelvre együttesen utal.) Török eredetű szavaink közé tartozik az *ír* és a *betű* is, világos jeleként annak, hogy ez a korszak nemcsak az anyagi, hanem a szellemi műveltség terén is meghatározó újdonságokat hozott. Mindez elvezet egy rendkívül összetett és fontos kérdéskörhöz: az ún. **székely írás** (közismertebb, hagyományos nevén a **székely rovásírás**) eredetéhez. Mivel ez az írásrendszer nagy valószínűséggel kultúránk keleti örökségének a része, e korszak kapcsán szólnunk róla, előrebocsátva azt, hogy keletkezéstörténetének számos kérdése maig tisztázatlan.

Azt, hogy a székelyeknek saját, különleges (szkíta vagy hun eredetű) írása van, középkori krónikáink rendszeresen említik a 13. század végétől kezdve. Emellett a Székelyföld területén későközépkori templomok egész sorában maradtak fenn rovásírásos feliratok, vö. Vargyas, Homoródkarácsonyfalva, Székelyderzs stb. (E területi vonatkozások alapján nevezzük ezt az írást székely írásnak.) Az emlékek keletkezési kora nehezen határozható meg, mivel az átépítések során rendszeresen felhasználtak korábbi épületelemeket is. Ilyen módon egy-egy felirat származhat a 15. századból, de egyes esetekben akár a 13.-ból is.

A legfontosabb forráscsoportot a biztosan datálható emlékek jelentik. Ezek közül kiemelkedik a **Nikolsburgi ábécé**, mely egy 1483-ban kiadott ősnymtatványhoz fűzött pergamenlapon szerepel, s jellegzetessége, hogy megadja a rovásírásos ábécé betűinek latin megfelelőjét. Ugyancsak nevezetes a **Bolognai rovásemlék**, amely egy botra rótt naptár későbbi másolataként maradt ránk (1450 u./1690). (A fába rótt emlékek nagyfokú pusztulásával ez írásrendszer kapcsán számolni kell.) A rovásírás iránti tudós érdeklődés korán felébredt, élénk volt a humanizmus korában és a későbbi századokban is.

Ez az írás szerkezeti szempontból a következő sajátosságokat mutatja. Irányát tekintve vízszintesen halad jobbról balra, a magánhangzókat gyakran nem jelöli, a szóközt többnyire ponttal jelzi. Jellemzőek a betűösszevonások (ligatúrák), azaz az olyan megoldások, amikor az egyik betű szára egyben a következő betűnek is eleme. Ez egyébként a latin írásból is ismert jelenség (vö. Æ); a középkori írások is szívesen alkalmazták ezt az eljárást. Funkcióját tekintve a székely írás rövid, tömör, tárgyyszerű közlések rögzítésére szolgált, vö.: „ezerötszázttizenöt esztendőben írták ezt, László király öt követét várárták itt” (**Konstantinápolyi felirat**).

Mikor, hol, milyen hatásra keletkezett a székely írás? E kérdéskör azért is nagyon szövevényes, mert a „mikor?” és a „hol?” a legszorosabban összefügg egymással. Ha a honfoglalás előtt alakult ki, akkor a kelet-európai steppei hatások körében helyezhető el; ha későbbi, akkor a Kárpát-medencében ismerhette meg a magyarság. A legnagyobb gondot az okozza, hogy hiányoznak a biztosan datálható és biztosan magyar nyelven írt korai emlékek. Bizonyos mozzanatok türk

eredetre utalnak, tehát a török hatás felé vezetnek. E hatás rendkívüli szerepét és a *betű*, *ír* szavak török etimológiáját már említettük. Figyelmet érdemelnek e kérdés mérlegelésekor a türk rovásírásokkal való szerkezeti egyezések s azok az összefüggések, amelyek egyes magyar és türk rovásbetűk között felfedezhetők vagy valószínűsíthetők. Külön színezi a kérdést azoknak a betűknek a tanúsága, amelyek esetleg a görög ábécével, illetve glagolita vagy cirill betűkkel hozhatók összefüggésbe. Ennek azért van jelentősége, mert az utóbbi hatásokkal csak a 9. századtól számolhatunk. E tényezők együttese alapján a székely írás ősmagyar kor végi keletkezése látszik valószínűnek. Mindez azt is jelenti, hogy a magyarságnak a latin ábécé átvétele előtt már saját írása volt, melynek használata a középkor folyamán visszaszorult.

2.4.2. AZ ÓMAGYAR KOR

A honfoglalással kezdődő új korszakban sokféle művelődési hatás éri a magyarságot. A 10. század második felében írástörténeti szempontból a legérdekesebb a **görög szál**, mely a bizánci kapcsolatok révén alakul ki. A fejedelmi család egyes tagjai ekkor bizánci rítus szerint keresztelkednek meg, s már 950 körül a magyarság körében végez térítő munkát az ide meghívott Hierotheosz püspök. Géza fejedelemsége alatt (972–997) ezek a szálak még tovább erősödnek, s az Árpád-házi királyok számára később is fontosak maradnak. E kapcsolatok korai lenyomata a veszprémvölgyi monostor görög nyelvű adománylevele, mely nagy valószínűséggel a 10. század végén keletkezett.

A Szent István-i fordulattal Magyarország a nyugati kereszténységhez kapcsolódik; ezzel szoros összefüggésben a 11. század elejétől az írásbeliség nyelve nálunk a latin lesz, s a fokozatosan kialakuló magyar nyelvű írásbeliség alapja a **latin betűs írás**.

A betűk és a hangok megkülönböztetésére az alábbiakban a következő jelölismódokat alkalmazzuk. Ha betűkről szólunk, azok dőlt szedéssel jelennek meg. Ha beszédhangokról – fonémákról –, azok két ferde vonal közé kerülnek. Például: A /zs/ hangot eleinte az *s* jelölte. A kiejtés érzékeltetésére a szögletes zárójel szolgál. Például: HB.: *nopun* [napon]. A fejezet végén táblázat mutatja be a fonémák jelölésének történeti alakulását.

A latin ábécé e korban 23 betűből áll, a korai ómagyar hangrendszer pedig mintegy 35 elemet számlál. Nyilvánvaló tehát, hogy bizonyos hangok jelölésére a latin nem kínálhatott kiindulópontot. Három olyan hangcsoport is van a magyarban, amely hiányzik a latin hangrendszerből: a labiális palatális magánhangzók: /ö/, /õ/, /ü/, /ű/, a palatális képzéshelyű mássalhangzók: /ty/, /gy/, /ly/, /ny/ és az affrikáták: /c/, /cs/, /dz/, /dzs/. Ezek jelölése eleve különleges feladatot jelentett. Nem meglepő, hogy az egész magyar helyesírás-történet során e hangok írásmódja mutatja a legtöbb ingadozást.

A latin ábécét használó európai nyelvek hasonló nehézségekkel találták szemben magukat, s a különféle megoldási irányok is sok párhuzamot mutatnak. Legegyszerűbb az a változat, amikor egy betű több hang jelölésére is szolgál. A magyar helyesírás-történetben erre példa az *s* betű kettős használata: ez évszázadokon át nemcsak az /s/-nek, hanem a /zs/-nek a jele is volt, amint erre egyes családnevek archaikus írásmódja máig utal (vö. *Dessewffy*, *Jósika*). Korán kialakult az a megoldás is, amikor két betű állandósult kapcsolatával, azaz **betűkapcsolattal** jelölnek egy problematikus hangot. A /cs/ egyik első jelölésmódja például az ófrancia eredetű *ch* volt (vö. ismét a nevekben: *Madách*, *Cholnoky*). Ettől gyökeresen eltérő az a (később jelentkező) irány, amely **mellékjelek** bevezetésével tesz különbséget egymással rokon hangok jelölésmódja között (A 15. században, az ún. **Huszita biblia** kódexeiben például az /ö/, /ó/ hangok jelölésére az ún. „farkas o” szolgált: *o*). A magyar helyesírás történetében mindkét fő irány érvényesülésével számolhatunk: a mássalhangzók jelölésmódjában ma a betűkapcsolatok kapnak szerepet (vö. *cs*, *gy*, *ly*, *ny*, *sz*, *ty*, *zs*; *dzs*), a magánhangzókéban pedig a mellékjelek (vö. *á*, *é*, *í*, *ó*, *ö*, *ő*, *ú*, *ü*, *ű*). E kiegyensúlyozott helyzet hátterében természetesen sok évszázad egymást követő újításai, különféle eredetű *s* nemegyszer egymással ellentétes tendenciái állnak.

Az ómagyar korra nézve általában elmondható, hogy egy hangnak több jele is lehetett, s egy betű többféle hangra is utalhatott. Külön kiemelendő néhány olyan betű, amelynek évszázadokon át egyaránt volt mássalhangzó és magánhangzó hangértéke. Ilyen az *u*, *v*, *w*, melyek a következő hangokat jelölhették: /u/, /ú/, /ü/, /ű/, /β/, /v/. Hasonló viselkedést mutatott az *i*, *y*, *j* is, melyek hangértéke egyaránt lehetett /i/, /í/ és /j/. Egyes betűk (*u* és *v*, *i* és *j*) egészen a 16. századig egymás változatainak számítottak. Mindez a latin betűs európai nyelvek közös jellegzetessége volt.

A magyar helyesírás kibontakozásában meghatározó szerepet játszott a kancelláriai gyakorlat, mely különösen III. Béla korától vált igen fontossá. Latin nyelvű oklevelek magyar szórványainak (egyes szavaknak, neveknek) a leírása során formálódott ki az a hangjelölés, amely azután lehetővé tette magyar nyelvű szövegek rögzítését is. A legkorábbi magyar helyesírási rendszert ezért **kancelláriai helyesírásnak** nevezzük. Szerkezeti szempontból ennek fő jellegzetessége a betűkapcsolatok alkalmazása.

A korai ómagyar korban a hangjelölés tekintetében a következő sajátosságok figyelhetők meg. Áttekintésünk a következő emlékekre épül: Tihanyi alapítólevél, Halotti beszéd és könyörgés, Königsbergi töredék, Ómagyar Mária-siralom, Gyulafehérvári sorok.

A rövid **magánhangzók** legtöbbször a latin ábécé elemeivel jelölni lehetett. Gondot az okozott, hogy mind a veláris, mind a palatális sorban több ómagyar hang volt, mint ahány latin betű. A veláris sorban négy rokon hangnak (/ä/, /a/, /o/, /u/) három betű felelt meg (*a*, *o*, *u*), a palatális illabiális sorban pedig három hangnak (/e/, /ë/, /i/) kettő (*e*, *i*). Ennek az lett a következménye, hogy a legtöbb betű

esetében kétfajta ejtés móddal is számolhatunk. Ha például az /ä/ hang jele az *a* betű, akkor a labiális /a/-ra már az *o* utalhat, az /o/-ra pedig az *u*. (Eközben az *u* betű természetesen az /u/ hangnak is a jele, ahogyan az *o* is az /o/-nak.) Ilyen módon számolni lehet az egész jelölési rendszer átmeneti feljebb tolódásával: a középső és felső nyelvállású rövid magánhangzók betűje az Árpád-kori emlékekben egy fokkal nyíltabban is olvasható. Egy példán érzékeltetve: a HB. *nopun* adatának olvasata nemcsak [nopun] lehet, hanem nagy valószínűséggel [napon] is. A labiális palatális hangok közül az /ü/ jeleként az *u*, *v* betűkkel találkozunk. Amikor az /ö/ is megjelent a rendszerben, erre a hangra is többnyire az /ü/ jelelt alkalmazták, vö. ÓMS.: *num* [nöm] (= nem).

A magánhangzók hosszúságát az ómagyar korban még nem jelölték: rendszert a rövid magánhangzó betűjele utalt annak hosszú párjára is. Például: HB.: *foianec* [fajának] (= fajának). Egyes, ritka esetekben betűkettőzés jelzi a hosszúságot (GyS.: *Koorfagbon* [kórságban]). Az /ö/ hang jelölésmódja eltér az általános szabálytól: ez esetben a hosszú hang hangtörténeti előzményének, az [ëü] diftongusnak a jelét alkalmazták a belőle keletkezett hangra is. Így lett az /ö/ jele az *ew* betűkapcsolat.

A **mássalhangzók** jelölésmódjában többször is megfigyelhető, hogy két hangot egyazon betű jelöl. Az /sz/-/z/ (zöngétlen–zöngés) hangpár közös jele a *z*, az /s/-/zs/ hangpáré pedig az *s*. Mindkét jelölés háttérben ófelnémet hatás kereshető. Jellemzőek a betűváltakozatok is: az *s* legtöbbször *f* („hosszú *s*”), a *z* pedig *ʒ* („lehúzott szárú *z*”) formájában jelenik meg. A /c/ jele leggyakrabban a *c*, a /cs/ hangé pedig a *ch*. A /k/-ra (latin hagyomány alapján) többnyire a *c* betű utal, vö. HB.: *nemenec* [nemének], kivéve *e*, *i* előtt, ahol *k* betűvel jelölik: HB.: *neki*.

Az ómagyar kor elején még jelen van néhány eltűnőben levő mássalhangzó, amelyre a latin ábécének nincs betűje. A /ɣ/ jele a *h*, vö. TA.: *fehe* [feyé] (= feje). A /χ/ hangot leggyakrabban a *ch*-val adják vissza, vö. HB.: *chomuv* [χomuβ] (= hamu). A /β/ és a belőle származó /v/ jelölésmódja azonos: *u*, *v*, *w*.

A palatális mássalhangzók (/ty/, /gy/, /ly/, /ny/) körében eleinte a nem palatális rokon hang jelét alkalmazzák (az /ny/ hangot például az *n* jelöli); később az *y*-os betűkapcsolat terjedése figyelhető meg. Fontos megjegyezni, hogy a 13. század előtt sem /ty/, sem /gy/ fonémával nem számolhatunk. A /gy/ előzményét a /dʒs/ affrikáta jelenti, melyet olasz hatásra eleinte *g*-vel jelöltek, vö. TA.: *nogu* [nadʒsu] (= nagy). Később a *g* betűt (a többi palatális hang jelének mintájára) *y*-nal egészítették ki. (Mindezekhez vö. a 2. táblázatot is.)

A fentiek érzékeltetésére bemutatjuk a **Halotti beszéd** első mondatát, először eredeti, betűhű formában, azután szögletes zárójelben az akkori kiejtést visszaadva (ezt nevezzük olvasatnak), végül mai magyar nyelven (ennek a neve: értelmezés). „Latiatuc feyleym zumtuchel mic vogmuc. yfa pur ef chomuv uogmuc.” [Látjátuk feleim szümtükxel, mik βadzsmuk: isá pur ës χomuβ βadzsmuk.] (= Látjátok, felebarátaim, szemetekkel, mik vagyunk: bizony /íme/, por és hamu vagyunk.) (Vö. A. MOLNÁR 2005: 22–24.)

A **kései ómagyar korban** két párhuzamos helyesírási rendszerrel számolhatunk. Egyrészt tovább él a kancelláriai eredetű, hagyományos helyesírás, mely a betűkapcsolatok alkalmazására épül; másrészt a 15. század elején megjelenik egy gyökeresen új rendszer, mely mellékjelek bevezetésével tesz különbséget bizonyos hangok jelölése között. A két rendszert a következő két terminussal érzékeltejtjük: mellékjel nélküli helyesírás egyfelől, mellékjeles másfelől. Megjegyzés: Az *i* és a *j* betűk használata önmagában nem tesz mellékjelessé egy helyesírást, hiszen a latin betűs írások óriási többségében ezekhez a betűkhöz hozzátartozik a pont, s nem merül fel az a kérdés, hogy ennek megléte vagy hiánya hangokat állítana szembe egymással (mint például a mai törökben a kétféle *i*). Nincs megkülönböztető szerepe az *y*-on megjelenő egy vagy két pontnak (vesszőnek) sem, melyek az ómagyar korban nagyon gyakoriak.

A 15–16. századi kódexirodalomban mind a mellékjel nélküli, mind a mellékjeles helyesírással találkozunk. A **mellékjel nélküli helyesírás** lényegében a korai ómagyar rendszert követi. A magánhangzók körében az *ew* betűkapcsolat ekkor már nemcsak az /*ö*/, hanem az /*ő*/ jeleként is használatos. A /*c*/ hang jele ekkor leggyakrabban a *cz*. (Előfordul, hogy ez egyúttal a /*cs*/-nek is a jele.) A palatális mássalhangzók jeleként a *ty*, *gy*, *ny*, *ly* betűkapcsolatok jellemzőnek, elterjedtnek mondhatók. Ezzel a helyesírási rendszerrel találkozhatunk a magyar kódexirodalom egy részében, így ennek legkorábbi fennmaradt emlékében, a Jókai-kódexben is (lásd a 2. táblázatot). A kódexirodalom virágkorában, a Mohács előtti negyedszázadban a Domonkos-rendi kódexekre – köztük a Ráskay Lea által másoltakra – szintén ez jellemző.

Bemutatunk erre is egy példát, Jókai-kódex 67: „Es Ime lata az fent sebeknek helyet oly zeppen es vyan hogy sonha vyanban meg nem ylentekuala ment te hat”. [És íme látá az szent sebeknek helyét oly szépen és újan, hogy sonha újabban meg nem jelentek vala, ment tehát.] (= És íme, a szent sebeknek helyét olyan szépnek és újnak látta, hogy azok soha újabbnak nem látszottak, mint akkor.)

A **mellékjeles helyesírás** szakít a betűkapcsolatokkal, s úgy tesz különbséget egymással rokon hangok jelölése között, hogy a kiindulópontul szolgáló betűt vesszővel vagy ponttal kiegészítve is felhasználja. Egy példa erre a 15. századi magyar helyesírás magánhangzó-jelöléséből: ha az /*u*/ hang jele az *u*, *v*, akkor az /*ü*/ jele az *ü*, *ÿ*. Helyesírás-történetünkben egyedülálló módon ebben a rendszerben még az /*e*/–/*ë*/ hangpár jelének megkülönböztetése is megvalósul (*è*-vel jelölik az előbbi, *e* vagy *é* betűvel az utóbbit). Az /*ö*/, /*ő*/ hangoknak ekkor új, saját jele születik: az *o* („farkas *o*”). A magánhangzó-hosszúság jelöletlen marad; ezt a kérdést csak a 16. századi nyomtatványok fogják majd megoldani.

A mássalhangzók betűi jól mutatják, hogy a rendszer kiindulópontját a magyar kancelláriai hagyomány jelenti. Mivel ott az /*sz*/–/*z*/ hangpár közös jele a *z* volt, a fenti hangok új jelölésmódja is erre a betűre épül, a következőképpen: *ž*–*z*. Hasonló elvet követnek az /*s*/–/*zs*/ hangpár új jelei is: *s*–*ś*. A /*c*/ jelölésére továbbra is a *c* használatos, a /*cs*/-re viszont egészen új betű születik: a *L*. (Ennek logikáját

akkor értjük meg, ha egy hegyesszögű, elforgatott *c* betüből indulunk ki.) A palatális hangok esetében is pont vagy vessző egészíti ki a nem palatális megfelelők betűjelét: a /*ty*/ új jele például a *t'* lesz. Egyedül a /*g*/ és a /*gy*/ jelölésmódja mutat némi ingadozást: eleinte a /*g*/ jele kap mellékjelet *s* a /*gy*/-é nem, de később ez megfordul, *s* itt is érvényesül a többi palatális hangra érvényes szabály. (Mindezekre nézve lásd a 2. táblázatot is.)

Példa a mellékjeles helyesírásra, Bécsi kódex 141: „Tahat bemenuen királnak menden böli fem èz iraft nē oluafhatac meg fem o magarazaitat megnem ièlent-hètec királnac”. [Tahát bemenvén királnak menden bölcsi sem ez írást nem olvas-haták meg, sem ő magyarázatját meg nem jelentheték királnak.] (= Akkor bemenvén a királynak minden bölcsei, sem ez írást nem tudták elolvasni, sem annak értelmét nem tudták megmondani a királynak.)

Ezzel a helyesírással először az ún. Huszita biblia három kódexében találkozunk (Bécsi, Münchener, Apor-kódex; ezek eredetije a 15. század első felében keletkezett, a ránk maradt másolatok a 15. század közepéről, illetve második feléből valók). Ezek kapcsán a legszorosabban összefonódik egymással két kérdés: huszita eredetű-e a fenti bibliafordítás; Husz magyar követői hozták-e létre a fenti helyesírást? (Ő a 15. század elején a cseh helyesírás megújítója volt, a következő mellékjelezés jegyében.) Erre nézve a mai napig több, egymással vitázó nézet él. A helyesírás-történet oldaláról annyi kétségtelen, hogy az „egy hang – egy jel” elvének érvényesítése, a fonológiai szembenállások gondos jelölése és főként az egész konstrukciónak a mellékjelek alkalmazására való építése Husz szellemére vall. Ezt a rendszert később a ferences kódexek is átvették.

A nem mellékjeles és a mellékjeles helyesírás párhuzamos használata természetesen kedvezett a kettő keveredésének is. Kódexeink jelentős része kevert helyesírást mutat. A különbségek a következő hangok kapcsán a legfeltűnőbbek: /*ö*/, /*ő*/ (*ew* vagy *o?*), /*cs*/ (*ch* vagy *L?*), palatális hangok (*ty* vagy *t'*?).

A **szövegtagolás** eszközei tekintetében az ómagyar korban még viszonylag kevés írásjellel számolhatunk. A Halotti beszédnek például egyetlen írásjele a pont, ám a jelölésmód rendkívül következetes: a pont + nagybetű mindig mondat-határt jelöl, a pont + kisbetű pedig mondaton belüli tagolásra utal. A kódexekben emellett többféle írásjellel is találkozunk (/, azaz ferde virgula, kettőspont, fordított P alakú „bekezdésjel” stb.), ezek használata azonban inkább tendenciaszerű. A mondatkezdő nagybetű és a vörös tintával való írás vagy színezés (a rubrumozás) fontos szerepet játszik. A mondatzáró írásjelek közül a kérdőjel a 15. század második felében jelenik meg; a felkiáltójel csak a középmagyar korban. A bekezdésekre való tagolást általában kerülik: egy jellegzetes kódexlap folyamatosan kitöltött írástükröt mutat.

2.4.3. A KÖZÉPMAGYAR KOR

E korszak kéziratos írásbeliségében fontos szerepet töltenek be a **misszilisek**, azaz az elküldésre szánt, elküldött levelek. A főúri családok tagjai többnyire íródeákok révén leveleznek egymással. A 16. század második felében, a három részre szakadt ország körülményei között a deákság mint világi értelmiségi réteg lényeges tényező az írott köznyelvi norma kialakításában. Az élénk levelezés kedvez a különféle nyelvjárások egymásra hatásának és a hangjelölési újítások elterjedésének. A deákat ráadásul kevésbé kötik intézményes keretek, mint más írástudókat (kódexmásolót, nyomdászt); a változatosság és a változékonyság tehát szabadabban érvényesülhet ebben a nyelvemléktípusban.

A misszilisek hangjelöléséről egységes képet rajzolni a fentiek miatt nem is lehet. Annak érzékeltetésére, hogy milyen sokféle hatás érvényesült bennük párhuzamosan, néhány kiemelt hang jelölésmódjait idézzük, azokból a kritikus hangokból válogatva, amelyek az egész magyar helyesírás-történet folyamán a legtöbb ingadozást mutatták. Az /ö/, /ő/ hangok főbb jelei a misszilisekben a következők: *ew, o, o, eo, ó, e*. A /cs/ jelölői: *ch, cz, ci, cy, chy, c, ts*. A /ty/ jellegzetes betűi: *ty, ti, thy, t*. Láthatjuk, hogy mind a betűkapcsolatok, mind a melléklejelek alkalmazására bőven van példa.

A szövegtagolás tekintetében a misszilisek még több ingadozást mutatnak, mint a kódexek. Kevés írásjellel élnek (legfontosabb a pont és a ferde virgula, amelyből a vessző fog kialakulni). Jellemző az a megoldás, amikor egyetlen írásjelnek és a kis-, illetve nagybetűhasználatnak a kombinációja a tagolás fő eszköze. A sor közepén előforduló nagy kezdőbetűs „Továbbá” valójában új bekezdés értékű.

A **könyvnyomtatás** megjelenése és elterjedése meghatározó szerepet játszik a helyesírás-történet alakulásában. Magyarországon Gutenberg találmánya (1440) után nem sokkal, 1473-ban már létesült egy nyomda Budán: Hess András német nyomdász itt adta ki az első magyarországi nyomtatványt, a *Chronica Hungarorum* című latin nyelvű munkát. Ezek után azonban több évtizedes szünet következett. Az első magyar nyelvű nyomtatott munkák Krakkóban láttak napvilágot. (1526-ban a Vietor-nyomda ad ki egy részben magyar nyelvű, iskolai használatra szánt művet, melyet 1527-ben két hasonló jellegű kiadvány követ.) A hazai s egyben magyar nyelvű nyomdászat kezdetei az 1530-as évek végére esnek.

E korszak kimagasló alakja **Sylvester János**, aki egy személyben volt nyelvtanító, bibliafordító, egy nyomda irányítója és egy helyesírási rendszer megalkotója. Mindezek a tevékenységi körök a legszorosabban összefüggnek egymással. Mint külföldi egyetemeket megjárta humanista tudós, elsőrendű feladatának tekintette az Újszövetség magyarra fordítását, ennek pedig előfeltétele volt az anyanyelv nyelvtanának leírása. Így született meg először latin nyelvű magyar nyelvtana (*Grammatica Hvingarolatina*, 1539), majd Új Testamentuma (1541). Ezek előállítására Sárvár-Újszigeten, Nádasdy Tamás birtokán került sor, ahol Sylves-

ter kezdeményezésére egy nyomda létesült az 1530-as években. A fenti két mű kiadása természetesen azt is megkívánta, hogy a szerző helyesírási rendszerüket is kidolgozza (s hogy gondoskodjon megfelelő betűkészletről).

Ugyanebben az időszakban egy másik jelentős alakja is van a magyar helyesírás-történetnek: **Dévai Bíró Mátyás**, Sylvester kortársa és barátja. Életútjuk több állomása azonos (Krakkó, Wittenberg, Sárvár), noha eltérő időszakokban tartózkodtak a főnti helyeken. Dévai fő műve már címében is a magyar helyesírásra utal: *Orthographia Vngarica*. Ennek első, elveszett kiadása 1538-ban jelent meg Krakkóban; a ránk maradt második kiadás 1549-ből származik. A két szerző minden bizonnyal kölcsönösen hatott egymásra. Az alábbiakban kettejük helyesírási rendszerének a főbb közös vonásait emeljük ki.

A magánhangzók tekintetében újítás a labiális palatálisok jele. Az /ö/, /ő/ hangokra az *ô* betű, az /ü/, /ú/-re az *û* utal. Ezek háttérben német hatás áll. Később (a 17. századtól) a főntiek folytatása lesz az *ö* és az *ü*. Mindkét szerző lépéseket tesz a magánhangzók hosszúságának jelölése felé is. A mellékjelek alakja változó (Sylvesternél többnyire *ā, î, ô*, Dévainál *á, é, î, ô, û*), s használatuk még nem általános. Mégis: a magyar helyesírás-történetben itt kezdődik el az a folyamat, amelynek eredményeképpen a hosszú magánhangzókat ékezzel különböztetjük meg rövid párjuktól. (Két esetben jelentett ez nehézséget: az *ô, û* betűk szerkezete nehezen tűrt meg mellékjelet. Éppen ezért az /ö/, /ü/ mai jele csak több évszázad különféle próbálkozásai után, a 19. század első felében alakul ki.)

A mássalhangzók körében elsőként egy német eredetű jel érdemel figyelmet: az /sz/ jeleként bevezetett *ß, ſz*. A szokatlan formák mögött valójában *sz* betűkapcsolat áll. Ismét a mai rendszer egy fontos előzménye jelenik meg itt. A palatális mássalhangzók jelölésére mindkét szerző a mellékjeles betűket alkalmazza: *t', g', n', l'*.

Látható, hogy többféle forrásból merítettek: a hazai hagyományokból, a német helyesírásból, sőt a lengyelből is, ahol Husz hatására szintén fontos volt a mellékjelezés. (Mindkettőjükre nézve lásd a 2. táblázatot is.) Egy-egy mondatot idézünk Sylvester és Dévai helyesírásának érzékeltetésére is. (Az értelmezendő szavakat itt az olvasat keretében világítjuk meg.) **Sylvester**, Új Testamentum 157: „Ès az ki ſzomiuhozik, iûiõn el, ès az ki akarja, vegem ilõ vizet ingen.” [Ès azki szomjúhozik, jüjjon (= jöjjon) el, és azki akarja, vegyen ilõ (= élő) vizet ingen.]; **Dévai**, *Orthographia Vngarica*: „Touábbá ez tudomán, hoğ oluafni ès irni tudonc, [...] imerreis haßnos, hoğ egmálnac mindenikõnc írhaßfon, ne kell'en minden ketfin dologért más ember vtãn iarni.” [Továbbá ez tudomány, hogy olvasni és írni tudunk, imerre (= erre) is hasznos, hogy egymásnak mindenikõnk írhasson, ne kelljen minden kecsin (= kicsiny) dologért más ember után járni.]

A 16. század második felétől a **reformáció** térhódításának következtében erős felekezeti megoszlással számolhatunk. A protestantizmusnak elsőrendű törekvése, hogy a hívekhez anyanyelvükön eljuttassa a Bibliát. 1590-ben, Károli Gáspár fordításában jelent meg az első teljes bibliafordítás, a protestánsok által használt Vizsolyi biblia. Ezt néhány évtizeddel később a Káldi György által fordított ka-

tolikus Biblia követte (Bécs, 1626). Mivel az egyes felekezetek saját nyomdákat működtettek, ezek pedig saját helyesírási elveiket követték, a középmagyar korban kialakult egy olyan kettősség, amelyet „protestáns helyesírás” – „katolikus helyesírás” néven tart számon a helyesírás-történet.

Mielőtt a kettő eltéréseit számba vennénk, szükséges jelezni azt, hogy ebben az időszakban hiányzott a központi hatalom, s hiányoztak azok a kulturális intézmények is, amelyek egy egységes helyesírás létrejöttét előmozdíthatták volna. Az egyházi nyomdák valójában ezt a hiányt is pótolták. Van tehát egy jellemző paradoxon, amelyet érdemes szem előtt tartani: a nyelvi egységesülés folyamata nálunk egy három részre szakadt ország körülményei között zajlott.

A **protestáns helyesírás** kialakulásában Heltai Gáspár író, kolozsvári nyomdász játszott meghatározó szerepet. A 16. század második felében működött, igen sok vallásos és szépirodalmi művet jelentetett meg. Olyan nyomdász egyéniség volt, aki saját helyesírási elveit határozottan érvényesítette más szerzők műveiben is. Így hatása erősnek bizonyult.

A magánhangzók tekintetében átveszi Sylvester és Dévai újításait: az *ő, ű* betűket, továbbá a hosszú magánhangzók ékezetes jelölését. Nála ezek alakja már a maival azonos: *á, é, í, ó, ú*. A mássalhangzók betűi közül ugyancsak átveszi az /sz/ hang *ß* jelét. Fontos eltérés viszont az előbbiekhöz képest, hogy a palatális mássalhangzók jelölésében visszahozza a betűkapcsolatok használatát (*ty, gy, ny, ly*). Innen kezdve ezek hagyománya állandónak bizonyul; a mássalhangzók jelöléséből kizorol a mellékjelezés.

A **katolikus helyesírás** Káldi György bibliafordítása nyomán terjed el. Az általa bevezetett újítások közül figyelmet érdemel az affrikáták jelölése: a /c/ jele a *cz*, a /cs/ hangé pedig a *ch*. Ezzel visszatért az ómagyar kancelláriai hagyományhoz. Valamivel később Pázmány Péter annyit módosított a rendszeren, hogy a /cs/ jeleként a *cs*-t vezette be; e hang mai jele tehát tőle származik. Káldi nevéhez fűződik néhány vagylagosság kiküszöbölése is: a /k/ jeleként a korábbi *k, c* helyett mindig *k*-t használ; az *u* és *v*, illetve *i* és *j* betűk használatát pedig aszerint szabályozza, hogy magánhangzót jelölnek-e vagy mássalhangzót. (Mindkét irányra nézve lásd a 2. táblázatot is.)

A kétféle hagyomány között természetesen megindul a kiegyenlítődés. A 17–18. században voltaképpen egyetlen ponton ragadható meg a protestáns és a katolikus helyesírás különbsége: az affrikáták jelölésében. A /c-/cs/ hangpárra a protestáns helyesírás a *tz–ts* betűkapcsolatot alkalmazza, a katolikus helyesírás pedig a *cz–cs* betűket. (Idővel a felekezeti kötöttség csökken, de a jelölésmód kettőssége a 19. századig fennmarad. Sok családnév őrzi a fenti régies elemeket, vö. *Babits, Kazinczy*.)

A középmagyar kor nagy újítása a **szóelemző elv** felismerése. A magyar nyelv toldalékoló jellegéből adódik, hogy *tő, képző, jel, rag* találkozásakor (emellett összetett szavak belsejében is) különféle típusú összeolvadások és hasonulások nagy számban jelentkeznek, s ilyenkor a kiejtés elfedi a szóelemek eredeti alakját

(vö. *látja, tudja, hagyja; barátság, kétség, játszik, tudsz* stb.). Mindez felveti az írásmód kérdését: *láltya* vagy *látja*, *teccik* vagy *tetszik*? Évszázadokon át az ilyen szóalakokat többnyire a kiejtés szerint írták.

Geleji Katona István nézett szembe először a kérdéskör egészével, azok után, hogy Öreg Graduál című énekeskönyvének helyesírásába egy nyomdász durván beleavatkozott, mégpedig a *láltya* típusú alakok javára. Geleji Magyar Grammatikácska című munkájában (1645) fejti ki alapelveit, melyek lényege az, hogy a fő eredeti alakját meg kell tartani. Ez azt jelenti, hogy a fenti kritikus esetek mindegyikében a szóelemző írásmódot tartja helyesnek (akárcsak a mai helyesírás). A vita újra fellángol majd a 19. század elején (lásd alább).

Geleji követői közül kiemelkedik Tótfalusi Kis Miklós, a Hollandiában tanult kitűnő nyomdász, akinek – hazatérése után, az itthoni támadásokra válaszolva – meg kell védenie helyesírási elveit. Ezek kifejtése során (1697) ő is a szóelemző elvet vallja. Az ő tanítványa Tsétsi (vagy Csécsi) János, akinek rövid helyesírási munkája a nevezetes Pápai Páriz-szótár mellékleteként jelent meg 1708-ban, széles körben népszerűsítve a fenti elveket.

2.4.4. AZ ÚJMAGYAR ÉS AZ ÚJABB MAGYAR KOR

A felvilágosodás korában és a reformkorban a magyar nyelv ügye mind az irodalmi életben, mind a közélet különféle szintjein központi kérdéssé válik. Egy több évtizedet átfogó, sokrétű folyamat veszi kezdetét, melyben meghatározó szerepet játszik a modern magyar szókészletet megteremtő nyelvújítás. E folyamatba illeszkednek bele azok a törekvések és intézmények is, amelyek nyelvünk kiművelését, újfajta feladatok ellátására való alkalmasságát szolgálják (vö. Magyar Tudós Társaság, az általa kezdeményezett szótári és nyelvtani munkálatok, magyar nyelvű színjátszás stb.). Ez a korszak az írott köznyelvi norma megszilárdulásának és a beszélt köznyelvi norma kialakulásának a kora. Természetes, hogy ezen belül a helyesírási norma kérdése is napirendre kerül.

A korszak elején a hangjelölési kérdések közül a legnagyobb ingadozást az affrikáták mutatták. A /c/-/cs/ hangpár jelölésére az előző évszázadokban egyfelől a *tz–ts* szolgált (protestáns hagyomány), másfelől a *cz–cs* (katolikus hagyomány). A 19. század elején Kazinczy tekintélye az utóbbi jelölésmód javára döntötte el a kérdést. Ugyanebben az időszakban kezdett elterjedni a *zs* betű is (felváltva a korábbi *s-et*).

E korai időszak legfontosabb helyesírási vitáját az ún. „**jottista-ipszilonista háború**” jelenti. Ez voltaképpen a szóelemző elvnek és a kiejtés elvének a küzdelme, mely ebben a korban már a *j*-vel kezdődő toldalékok kérdésére szorítkozik. A kérdés így vetődik fel: a *látja* típus legyen-e a követendő forma (ezt képviselik a jottisták), vagy pedig a *láltya* (amint az ipszilonisták gondolják). Az előbbi tábor vezéralakja Révai Miklós, a magyar nyelvtörténeti kutatások úttörője; az utóbbié

Versegly Ferenc, aki az élő nyelv felől közelít, s az ejtett alaknak kíván érvényt szerezni. A kérdés lényege (mint már korábban láttuk) a magyar nyelv szerkezeti sajátosságaiból következik, s az ezzel kapcsolatos elvi álláspontot Geleji Katona István már a 17. század közepén kialakította. A vitát most Kazinczy tekintélye dönti el, ismét a szóelemző elv javára.

A Magyar Tudós Társaság 1832-ben adja ki az **első magyar helyesírási szabályzatot**. Ekkorra a korábbi küzdelmek már nyugvópontra jutottak, s a szabályzat (mely valójában néhány lapos „vezérjavaslat” az akadémiai kiadványok számára) egy már kialakult gyakorlatot szentesít. Az itt közölt 38 betűs ábécé nagyon közel áll a maihoz: csak a /c/ hang *cz* jele mutat eltérést. (A *dz* és a *dzs* ekkor hangkapcsolatnak minősül, ezért jelük nem szerepel az ábécében. Az utóbbi, *ds* alakban, 1856-ban jelenik meg benne, a *dz* pedig csak 1901-ben.)

A 19. század második felében több reformjavaslat is megfogalmazódik. Ezek közé tartozik a *cz* egyszerűsítése *c* betűvé, mellyel szemben az Akadémia szigorúan elutasító álláspontra helyezkedik. Figyelmet érdemel az indoklás: a latinos műveltségűek a *c*-vel írt szavakat [k]-val olvasnák, tehát az egyszerűsítés zavart okozna. A latin nyelv rendkívüli tekintélyét jól mutatja ez az érvelés. A század végén az idegen eredetű szavak írásmódja kerül a viták középpontjába: *philosophia* vagy *filozófia*? Vannak, akik megpróbálnak érvényt szerezni a meghonosított szavak magyaros írásmódjának, de ez sem jár ekkor eredménnyel.

A reformtörekvések vezéralakja Simonyi Zsigmond volt, aki az általa szerkesztett Iskolai helyesírásban (1903) kidolgozott egy egyszerűsített, iskolai használatra szánt szabályzatot. Ennek nyomán újításai elterjedtek a gyakorlatban, s utólag, 1922-ben az akadémiai szabályzat is szentesítette őket. Elmondhatjuk, hogy valójában ekkor állt elő a mai magyar ábécé: a *cz*-t felváltja a *c*, a korábbi *ds*-t pedig a *dzs*. A helyesírás egységéről azonban még jó ideig nem beszélhetünk: a kiadványokban, különösen a sajtó nyelvében, többféle szabályzat érvényesült, s még ennél is több eltérő gyakorlat élt egymás mellett.

1950 körül, sajátos művelődéspolitikai helyzetben merül fel az a radikális igény, hogy ideje volna kiiktatni a magyar ábécéből az **ly** betűt. Köztudomású, hogy ez már a 19. századtól írássajátosságnak tekinthető; ejtése a köznyelvben megegyezik a *j* betűével. Eltörlésére már korábban is születtek javaslatok, ám a fenti korszak légköre (a tömegek művelődésére való hivatkozással) különös súlyt adott ennek az iránynak. Az *ly* megmaradása végső soron annak köszönhető, hogy a nyelvészek (a magyar írásbeliség sok évszázados történetét véve alapul) érvényt tudtak szerezni a hagyomány elvének.

1954-ben lát napvilágot **A magyar helyesírás szabályainak** 10. kiadása, amelyet az MTA Helyesírási Főbizottsága dolgozott ki, s amely BENKŐ LORÁND és FÁBIÁN PÁL szerkesztésében jelent meg. Ez a mű az egységes magyar helyesírás igényét tartja szem előtt, s ennek jegyében átfogó szabályrendszert alakít ki minden sajtótermék számára. Egyrészt épít a már megszilárdult gyakorlatra (tehát gyökeres fordulatot nem hoz létre), másrészt feltérképezi azokat a területeket,

amelyek korábban szabályozatlanok voltak. Számos olyan kérdés van, amely ekkor kap először részletes kifejtést (köztük helyesírásunknak néhány különösen bonyolult problémája, mint a különírás-egybeírás, a földrajzi nevek írásmódja, a tulajdonnevek *-i* képzős származékai stb.). Ekkor születik meg a nevezetes „mozgószabály” (*vágott baromfi*, de *vágottbaromfi-kereskedő*). A *dz*, *dzs* tekintetében erősödik az a törekvés, hogy ezek helyesírása ne a hangkapcsolatok, hanem az önálló beszédhangok szabályrendszerét kövesse (a korábbi *edzse* típusú írásmódot ekkor váltja fel az *eddze*), de ez az elv nem érvényesül teljes körűen (két magánhangzó közötti helyzetben megmarad a *bod-za*, *maharad-za* típusú elválasztás).

Egészében ez a szabályzat egy olyan egyensúlyra törekszik, mely az átlagos nyelvérzéklet veszi alapul, s vitás esetekben annak szerez érvényt. Ez különösen megmutatkozik az idegen szavak írásmódjában (*injekció*, *egzotikus*) és elválasztásában (*demok-rácia*, *prog-ram*) – e téren kötelező érvénnyel a magyar szabályrendszernek kell érvényesülnie. Az újdonságot a kötelező jelleg jelenti: a magyaros írásmód a korábbi évtizedekben is terjedt, de mellette tovább élt a latinos hagyomány is. Az ógörög nevek írásmódja is megváltozik ekkor, a kiejtés elve jegyében (a korábbi *Odysseus* helyébe pl. *Odüsszeusz* lép).

Az 1984-ben megjelent 11. kiadás szintén nem hoz gyökeres változást, inkább bizonyos pontokon továbbfejleszti, finomítja az előző szabályzatot, számolva a közben eltelt három évtized változásaival. Külön gondot fordít a példaanyag korszerűsítésére, valamint a helyesírásban rejlő stilisztikai lehetőségek kiemelésére. Az idegen szavak írásmódja tekintetében rugalmasabb, mint elődje (kétfajta elválasztást is megenged: *foto-g-ráfia*, magyarosan, vagy *foto-gráfia*, a görög-latin szabályok szerint). A *dz*, *dzs* vonatkozásában következetesen érvényesíti az önálló beszédhangokra érvényes szabályrendszert (*bo-dza*, *mahara-dzsa*). (Sajátos paradoxon, hogy a /dz/ önálló fonéma voltával kapcsolatban újabban ismét kérdések merülnek fel.) Ekkor jelenik meg a 6 szótagúnál hosszabb, többszörösen összetett szavak kötőjeles írásmódja: *helyesírás-történet*.

A helyesírási szótárak műfaja az elmúlt évtizedek során jelentős mértékben kiteljesedett. Különbőféle igények kielégítésére újfajta szótártípusok egész sora született: Helyesírási és tipográfiai tanácsadó, Helyesírási tanácsadó szótár, Helyesírási kéziszótár stb. Külön kiemelendő a minden korábbinál nagyobb arányú **Osi-ris Helyesírás** (2004), LACZKÓ KRISZTINA és MÁRTONFI ATTILA munkája, mely a kiadók és szerkesztőségek munkájában meghatározó szerepet kapott. Ennek több mint 400 lapos „Tanácsadó” fejezete részletesen kifejti az olvasó számára a helyesírási szabályok logikáját, a nyelvi rendszerrel való összefüggését. A kiadvány számos táblázata, listája a gyakorlati felhasználhatóságot szolgálja.

A nyelv folyamatos változása teszi szükségessé a helyesírás ismétlődő „finomhangolásá”-t. Ezért indította el 2003-ban az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága, későbbi nevén Magyar Nyelvi Osztályközi Bizottsága KESZLER BORBÁLA elnök vezetésével a magyar helyesírás szabályai 12. kiadásának a munkálatait (2015). (A szöveg folytatását lásd a táblázat után, a 98. lapon.)

Hangok	Ómagyar kor			Középmagyar kor				Későbbi korok fő újdonságai	Mióta él a mai jelölésmód?
	Korai óm., TA., HB., KT., ÓMS., GyS.	Kései óm., JókK. (mellék- jel nélküli)	Kései óm., MünchK. (mellékjeles)	Sylvester, 1539 és 1541	Dévai, 1538/ 1549	Heltai, 16. sz. 2. fele (protestáns)	Káldi, 1626 (katolikus)		
ly	l (ly)	ly	l̃	l̃	l̃	ly		+16. sz.	
m								11. sz.	
n								11. sz.	
ny	n (ny)	ny	ñ	ñ	ñ	ny		+16. sz.	
o								11. sz.	
ó	o (oo)	o	o	o, ô	ô, o	ó		16. sz.	
ö	u	ew	ø	ø	ø	ø		17. sz.	
ő	ew	ew	ø	ø	ø	ø		19. sz.	
p								11. sz.	
r								11. sz.	
s								11. sz.	
sz	z, sc	z	z̃	β, β̃ (=sz)	β (=sz)	β (=sz)		16. sz.	
t								11. sz.	
ty		ty	t̃	t̃	t̃	ty		+16. sz.	
u	u, v	u, v, w	u, v	u, v	u, v	u, v	u (mgh.)	11. sz.~	
ú	u, v	u, v, w	u, v	u, v, û	u, v, û	ú		16. sz.	
ü	u, v	u, v, w, ew	û, ṽ	û	û	û	û 17. sz.	17. sz.	
ű	u, v, w	u, v, w, ew	û, ṽ	û	û	ű	ű 19. sz.	19. sz.	
v	u, v, w	u, v, w	u, v	u, v, w	u, v, w	u, v	v (msh.)	11. sz.~	
z								11. sz.	
zs	s	z, s	s, s̃	β̃ (=s̃)	s	β̃ (=s̃), s	z̃	zs 19. sz.	

A szóban forgó kiadás könnyebben használható, bizonyos mértékig rugalmasabb szabályzat a korábbiakhoz képest. Nem érvényesül például a tulajdonnevek toldalékolásában az egyszerűsítés a korábban ezen szabály alá tartozó esetekben sem (*Bernadett-tel* a helyes írásmód); összetett szavaknak tekintjük a *-fajta*, *-féle*, *-szerű* utótagokkal bővült szavakat, ezért például az *ésszerű* írásmód a helyes; rugalmasabb a szabályzat az ingadozó ejtésű *h* végű szavak bizonyos toldalékolt alakjainak (*méhvel* és *méhhel* egyaránt helyes) és a három szóból álló, hat szótagúnál hosszabb szavak kötőjelezésével és a bizottságok, rendezvények nevének az írásmódjával is. Jelentősen megújul a szabályzathoz csatlakozó szótár: mintegy nyolcezer új szóval (köztük a külhoni magyarság nyelvhasználatára jellemző szavakkal is) gyarapodik.

A 20. század második felének **informatikai forradalma** az 1990-es évektől mélyreható változásokat idézett elő a mindennapi életben is. Nélkülözhetetlen munkaeszközzé vált a számítógép, a hétköznapi elemévé vált a mobiltelefon. Mindezek a technikai újdonságok a kommunikáció új, egyre bővülő formáit is magukkal hozták (ímél, sms, blogok stb.). Ezekben előtérbe lépnek a szóbeliség jellemzői, s alapvető szerepet játszik a közlés informális jellege, a rövidsége való törekvés és a játékosság. A számtalan helyesírási vonatkozás közül itt csak egyet-kettőt jelzünk. Ilyen a nagybetűk és az ékezetek elmaradása (ímélcímbe a *Fülöp* névből *fulop* lesz); ilyen a rövidítések tömegének kialakulása (sms-ekben: *lát6*, *+tud*, *jó8* 'jó éjt', vö. angol *eight*), s ilyen magának az írásképnek a megváltozása az újfajta vizuális elemek révén (vö. ☺).

*

Megjegyzések az előző két lapon található táblázathoz: Ez az összeállítás (vö. KOROMPAY 2010: 64) erős válogatás eredménye, így bizonyos részletekre természetesen nem tér ki. Különösen áll ez az ómagyar korra s azon belül is a korai ómagyarrá, amelynek még a hangrendszere is több ponton eltér a maitól. – A későbbi korokból Káldi kapcsán csak a fontos újításokat tüntettük fel. A hangok oszlopa az áttekinthetőség kedvéért a 40 betűs magyar ábécét veszi alapul. (Ebben az *ly* is szerepel, amely korábban egy önálló hangot jelölt.) Félkövér szedéssel jelennek meg azok az elemek, amelyek betűjele korán kialakult és lényegében nem változott. Az utolsó oszlopban a + jel arra utal, hogy a mai jelölésmódnak voltak korábbi előzményei is, de a jelenlegi jelölést az adott évszázad óta használjuk folyamatosan (pl. palatális mássalhangzók). Ugyanebben az oszlopban a ~ jel azt érzékelteti, hogy a hang mai jelölésmódja az adott korai időszak óta jelen van, de évszázadokon át váltakozást mutatott más elemekkel (pl. *k*, *u*, *v*).